

UITGAVE
2015

HISTORISCH JAARBOEK

voor het

Land van Zwentibold

INHOUD

Wiel Gielkens <i>Bij de extra bijdragen in het kader van het Jaar van de Mijnen 2015</i>	8
Loes Muijsers <i>Trots verzet: De tumultueuze transformatie van agrarisch dorp naar Waereldsjtad</i>	9
Rouke van der Hoek (dichter) <i>Ode aan de Mijnstreken</i>	22
Celine J.G. Simons <i>De inbedding van bioscopen in Geleen tussen 1926 en 1936</i>	23
Wiel Kusters (dichter) <i>Out of the dark</i>	41
John Hertogh (dichter) <i>Mien miengedich (ein proza gedich)</i>	42
Wil Kallen (dichter) <i>Werken als een paard</i>	44
Paul Mennens <i>Het was drukker in Beek</i> <i>De geschiedenis van de Beekse drukkerijen</i>	45
Gerrit Delil (dichter) <i>Zwarte levensdraad (1 en 2)</i> <i>De "Auw Kolonie" (plat)</i> <i>De "Auw Kolonie"</i>	64 66 67
Phil Schaeken (dichter) <i>Mijn gedicht</i>	68
Sjef Maas <i>Vaarwegen en havens in de Westelijke Mijnstreek</i> <i>Deel 2: de geschiedenis van Haven Stein</i>	69
Meindert Muller (dichter) <i>Win-wingewest</i> <i>Mijn en dijn</i>	89 90

Hub Kitzen	
<i>De NAK II ramp bij DSM te Beek (L) op 7 november 1975</i>	91
Jacques Aussems	
<i>Regionale geschiedenis in chronogrammen en de St.-Hubertuskerk van Genhout</i>	103
W.P.A.M. Hendrix	
<i>Het onderzoek van Bandkeramiek in het Graetheidegebied in de periode 1950-1975</i>	107
Ruud J.E. Offermans	
<i>Balsittard: veld- of nederzettingsnaam?</i>	136
Louis Broekmeulen	
<i>Middeleeuwse motteburchten en -heuvels in Sittard en omstreken</i>	141
Jacques Aussems (dichter)	
<i>Beatrix regina</i>	156
A.M.P.P. (Guus) Janssen	
<i>Philips Hendrik van Bentinck en de huiskapel van kasteel Wólfrath</i>	159
René Lauwers	
<i>Rond de verkoop van het huis Blumenthal te Tüddern met de bijbehorende molen in het jaar 1700</i>	173
Chrétien Gerardus Joseph (Chris) Rutten	
<i>Thomas Chrétien Rutten, onderwijzer te Broeksittard in de 19de eeuw De moeilijke start van een onderwijsgeslacht</i>	189
Nicole Demas	
<i>Harmonie St. Cecilia Grevenbicht 1855</i>	199
Jacques Aussems	
<i>Nogmaals professor dr. C.H.H. Spronck en de tuberculosebestrijding</i>	207
Harry Strijkers	
<i>Honderd jaar Rode Kruis Sittard en omstreken (1914-2014) Een terugblik in vogelvlucht</i>	211
Hans Korevaar	
<i>Kruisen en kapellen, Gus Aelfers zette zich in voor hun behoud</i>	234
Wil Brassé & Janny Houben	
<i>Kroniek van het Land van Zwentibold 2012</i>	238
<i>Personalia auteurs</i>	258
<i>Personalia dichters</i>	262

BIJ DE EXTRA BIJDRAGEN IN HET KADER VAN HET JAAR VAN DE MIJNEN 2015

In december 1965 kondigde minister Den Uyl van Economische Zaken de sluiting van de mijnen in Limburg aan. Naar aanleiding van het vijftigjarig jubileum hiervan is 2015 uitgeroepen tot het Jaar van de Mijnen. Zowel de (voormalige) Oostelijke als de Westelijke Mijnstreek beijveren zich elkaar naar de kroon te steken wat betreft het aantal activiteiten in dit themajaar. Ook het Historisch Jaarboek voor het Land van Zwentibold wil hier een bijdrage aan leveren en heeft het eerste deel van dit jaarboek gereserveerd voor onderwerpen rond de mijngeschiedenis. Aangezien het studiegebied 'Land van Zwentibold' grotendeels samenvalt met de Westelijke Mijnstreek mag het niet verbazen dat de artikelen uitsluitend dit gebied betreffen. In 2015 is het tevens honderd jaar geleden dat het Koninklijk Besluit werd genomen om in Geleen-Lutterade de Staatsmijn Maurits te vestigen; de mijn was operationeel van 1926 tot 1967, maar wierp een lange schaduw tot in de huidige tijd.

De redactie prijst zich gelukkig een aantal auteurs te hebben gevonden die zich gewijd hebben aan onderzoeken, die een inzicht geven in het Grote Gebeuren van bijna een halve eeuw mijnbouw in onze regio en wat dat met zich meebracht. Allereerst is er het openingsartikel van mevrouw Muijsers, waarin beschreven wordt hoe Geleen door de Maurits, de grootste ondergrondse mijn van West-Europa, uitgroeide van dorp naar Waereldsjtad. In de navolgende bijdragen gaat het ook niet zo zeer over de mijnbouw zelf, maar over de gevolgen ervan: de noodzakelijke, zoals de aanleg van vaarwegen en havens, de wenselijke, zoals de bouw van culturele lokaliteiten en helaas ook de onverbidde tragische die mensenlevens hebben gekost.

Een woord van dank verdient ook een aantal dichters die op ons verzoek poëtische beschouwingen aan deze periode hebben gewijd.

We hopen dat we met deze artikelen een bijdrage hebben geleverd aan de bijzondere aandacht voor het mijnverleden in dit herdenkingsjaar en dat de lezers het als een welkome aanvulling van de traditioneel toch al diverse inhoud van ons Jaarboek zullen ervaren.

Namens de redactie,
Wiel Gielkens, redactievoorzitter

TROTS VERZET: DE TUMULTUEUZE TRANSFORMATIE VAN AGRARISCH DORP NAAR WAERELDSJTAD

LOES MUIJSERS, MSc

INLEIDING

Vijftig jaren zijn verstreken sinds minister van Economische Zaken Joop den Uyl het beëindigen van de staatsexploitatie op steenkool aankondigde in de Heerlense stadsschouwburg. Het industrieel erfgoed van de voormalige Mijnstreek is echter niet in de vergetelheid geraakt. Bovendien markeerde 1 januari 2015 de start van het themajaar het Jaar van de Mijnen (M2015). Middels een breed programma aan activiteiten en evenementen zoals pop-up musea, filmvertoningen en concerten herinnert en viert Limburg haar mijnverleden. Ook deze editie van het Historisch Jaarboek voor het Land van Zwentibold blikt terug op de Limburgse mijn-geschiedenis. Dit artikel is het resultaat van mijn afstudeerscriptie over de tumultueuze transformatie van Geleen van een agrarische gemeenschap naar een industriële mijnstad.¹⁾

Ondanks het feit dat ik ben opgegroeid in de Westelijke Mijnstreek was ik voor de aanvang van mijn afstudeeronderzoek nauwelijks op de hoogte van de enorme impact van de mijn-industrie op onze regio. In retrospectief kan ik concluderen dat het opmerkelijk is dat deze belangrijke periode nooit behandeld werd tijdens geschiedenislessen en schoolexcursies. Toch was ik als kind lichtelijk gefascineerd door het lokale industriële landschap. Vanuit mijn slaapkamerraam zag ik de DSM koeltorens en was het fascinerend om te kijken naar het fakkelen in de verte. Telkens als we de Kerenshofweg passeerden stelde ik mij voor dat er dagelijks schapen graasden op die grote heuvel op het DSM-terrein. Pas tijdens het schrijven van mijn scriptie leerde ik dat deze heuvel de steenberg van Staatsmijn Maurits was. Juist dit ontbrekende stuk in mijn kennis inspireerde mij om middels archiefonderzoek in kaart te brengen hoe de mijnindustrie de Westelijke Mijnstreek, en meer specifiek mijn geboorteplaats Geleen, heeft gevormd. Er zijn vele prachtige en gedetailleerde werken geschreven over diverse aspecten van de Limburgse mijngeschiedenis. Ik heb getracht om een unieke bijdrage te leveren aan de bestaande literatuur en kennis door specifiek te onderzoeken hoe Geleen in een relatief kort tijdsbestek is getransformeerd van een kleine agrarische gemeenschap, naar een bruisende mijnstad. Aan de hand van documenten uit het gemeentearchief en het DSM-archief heb ik gereconstrueerd hoe de komst van de mijnindustrie haar uitwerking had op de Geleense infrastructuur, huisvesting, gemeentepolitiek en de organisatie van het sociaal-culturele landschap. De onderzoeksperiode begint in 1902 bij de oprichting van Staatsmijnen in Limburg (SiL) en eindigt aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog in 1939. Het is een bijzondere eer om voor deze thema-editie van het Historisch Jaarboek voor het Land van Zwentibold een korte samenvatting met enkele hoogtepunten uit mijn scriptie te mogen presenteren.

Een anonieme dichter wijdde in 1902 een lofzang aan Geleen in de Limburgsche Aankondiger. Liefhebbend vergelijkt de schrijver Geleen en haar vele weiden, heuvels en beekjes

met een lusthof. *'Geleen!... Dáár voor me ligt ge rustig weer, verkoren paradijs vol lust en weelde, waarvan de aanblik uwen groten Heer een hartewellust en genoeg is, wijl Hij van eigen schoonheid in u beeldde en in uw schoonheid vindt gelijkenis'*.²⁾ Ondanks de idyllische toon schetst het gedicht een enigszins accuraat beeld van de agrarische en katholieke karakteristieken van Geleen. In 1902 telde het dorp 2742 inwoners.³⁾ Volgens de Volkstelling van 1899 waren alle Geleendnaren katholiek.⁴⁾ De kleine agrarische gemeenschap bestond naast Op-Geleen uit de gehuchten Krawinkel, Lutterade en Neerbeek. Deze afzonderlijke kernen waren echter niet of nauwelijks aan elkaar verbonden, waardoor een onderscheiden centrum ontbrak. Daarentegen was Geleen ingedeeld in twee parochies: Geleen en Lutterade-Krawinkel. De beroepsbevolking bestond voornamelijk uit boeren, timmerlieden, metselaars en dagarbeiders. Binnen een tijdbestek van slechts zevenendertig jaar was het voormalige landbouwdorpje uitgegroeid tot een kleine industriële stad. Van de 15.762 inwoners die Geleen in 1939 rijk was, waren er 2070 werkzaam aan één van de Staatsmijnen.⁵⁾ Naast landbouwers en mijnwerkers was de beroepsbevolking samengesteld uit fabrieksarbeiders, bakkers, slaggers, winkeliers, groentehandelaren en caféhouders.⁶⁾ Bovendien werd Geleen gekenmerkt door een zeer heterogene gemeenschap bestaande uit arbeiders en beampten met diverse internationale en religieuze achtergronden. Geleen's identiteit als 'Waereldsjtad' werd een onbetwistbaar feit.

VAN LUSTHOF NAAR MIJNSTAD

De aanwezigheid van steenkoollagen in de Geleense bodem was een bekend feit lang voordat er ook maar sprake was van een vestiging van mijnindustrie. In 1901 verzocht het Duitse bedrijf Deilmann de gemeente Geleen toestemming om op de heide van Lutterade steenkolen te delven en gebruik te maken van het water uit de drie poelen. Dit verzoek gaf aanleiding tot een discussie tussen de raadsleden. Echter werd niet het delven van steenkolen geproblematiseerd, maar was men vooral bezorgd om het gebruik van water.⁷⁾ Slechts zeven jaren later verzette het gemeentebestuur zich hevig tegen de mogelijkheid tot het delven van steenkool. De gemeente Maastricht zag potentie in uitbreiding van de Limburgse mijnindustrie en streefde er naar om zoveel mogelijk steun te verzamelen van andere zuidelijke gemeenten. Het plan om in de directe omgeving van Geleen een mijn te vestigen werd door het Geleense gemeentebestuur resoluut afgewezen. In haar schriftelijke reactie aan de gemeente Maastricht maakten burgemeester Smeets en wethouder Stassen duidelijk dat Geleen niet gebaat was bij de vestiging van een mijn. Zo werd gevreesd dat vreemdelingen de inwoners van Geleen zouden verdringen. Bovendien werd gesteld dat: *'Een troepje van 25 mijnwerkers zoude voldoende zijn om de geheele gemeente te beletten zich op straat te vertoonen'*.⁸⁾ De brief concludeerde dan ook stellig: *'Neen, Geleen is ons te lief met zijne gezonde brave en welvarende bevolking om deze te verlagen tot mijnslaven'*.⁹⁾ De argumenten van het gemeentebestuur zijn op zijn minst opmerkelijk. Uit cijfers blijkt namelijk dat in 1909 ruim 13% van de mannelijke Geleense beroepsbevolking werkzaam was in de mijnindustrie in België, Duitsland of de Oostelijke Mijnstreek.¹⁰⁾ Juist in deze periode streefde ook SiL ernaar om de staatsexploitatie van steenkolen uit te breiden. Een succesvolle reeks van proefboringen in het zuidwesten van Limburg gaf aanleiding tot de expansie van het Staatsmijngebied met de Maasvelden-concessie in 1912. Bij Koninklijk Besluit werd Geleen in 1915 officieel aangewezen als de locatie van de vierde Staatsmijn.

Al in 1913 was het duidelijk dat de vierde Staatsmijn in Geleen werd geprojecteerd. In het verleden had SiL oponthoud ondervonden bij het verwerven van het benodigde land en de constructie van de mijn en huisvesting. Om tijdrovende onteigeningsprocedures en occupatieprocessen te voorkomen verleende de minister van Landbouw, Nijverheid en Handel (LNH)

SiL toestemming om de benodigde bouwgrond te verwerven door middel van onderhandse acquisities.¹¹ De door hoofdaalmoezenier Dr. Andreas Poels (1868-1948) opgerichte katholieke N.V. Bouwgrondmaatschappij Tijdig werd vervolgens benaderd om grote stukken land aan te kopen in de gemeente Geleen. Deze deal met de katholieke kerk is echter niet zo vreemd als op het eerste gezicht lijkt. In 1910 werd Dr. Poels benoemd tot hoofdaalmoezenier van de Mijnstreek. Poels kreeg bij zijn inauguratie de specifieke taak toegewezen om de sociale problematiek ten gevolge van de industrialisatie aan te pakken en de katholieke identiteit van de streek te waarborgen. Het verbeteren van de volkshuisvesting en de sociaalhygiënische leefomstandigheden waren belangrijke instrumenten om dit te verwezenlijken. Zodoende werd de N.V. Tijdig in 1913 opgericht met als doel om betaalbare percelen te verkrijgen voor de katholieke woningbouwvereniging Ons Limburg. Wegens de heersende woningnood werd namelijk gevreesd voor grondspeculatie en bijgevolg een terugloop van het aantal degelijke en betaalbare arbeiderswoningen. SiL en Tijdig kwamen overeen dat de bouwgrondmaatschappij in het geheim zoveel mogelijk land in Geleen zou verwerven vóór 15 december 1913. Zodra de exacte locatie van de mijn was bepaald, kocht SiL deze grond over voor 150% van de totaal gemaakte kosten.¹² Om landeigenaren over te halen om hun percelen te verkopen, nodigde Tijdig de Geleendenaren uit om vergaderingen bij te wonen waar informatie werd verstrekt en over verkoopprijzen kon worden onderhandeld. Omdat Tijdig de ware intenties achter het project niet mocht onthullen, werd beloofd dat de N.V. de constructie van betaalbare arbeiderswoningen op de aangekochte gronden zou waarborgen. Bovendien benadrukte Tijdig in haar uitnodigingsbrieven dat zij als doel stelde om de inwoners van Geleen te beschermen tegen de nadelige gevolgen van de op handen zijnde industrialisatie: *‘De Mijnindustrie breidt zich gestadig uit en zal in betrekkelijk korten tijd duizenden van arbeiders naar de omstreken van Sittard trekken. Willen wij over eenige jaren, in dit thans nog zoo vreedzaam en rustig land, niet dezelfde treurige sociale toestanden zien geboren worden, die, helaas, in zoovele andere industriedistricten heerschen, dan behooren wij ons “tijdig” voor te bereiden op dezen grooten ommekeer in het economisch en maatschappelijk leven van ons volk’.*¹³

De deadline van het project bleek echter te ambitieus en werd noodgedwongen verschoven naar 1 november 1914. Op 27 november 1914 informeerde SiL de minister van LNH dat Tijdig erin was geslaagd om 249 Geleense percelen aan te kopen. De procedure waarmee in totaal vierenveertig hectaren werden gewonnen, had SiL inmiddels *f* 434.000,- gekost.¹⁴ Helaas voor SiL had deze deal niet voldoende terrein opgeleverd. Een aantal landeigenaren waren niet bereid geweest om hun percelen te verkopen voor de prijs die Tijdig hen had geboden. Bijgevolg was het noodzakelijk om alsnog onteigeningsprocedures te starten om het benodigde land te verwerven. Het feit dat het aangekochte terrein niet zoals beloofd gebruikt werd voor het bouwen van arbeiderswoningen, maar voor de constructie van de mijn zette het nodige kwaad bloed in Geleen. Geleendenaren voelden zich bedrogen door de onderhandse transactie tussen SiL en N.V. Tijdig.

De onteigeningsprocedures verliepen alles behalve amicaal. In 1918 daagde een groep Geleendenaren, vertegenwoordigd door de Maastrichtse advocaat Quadvlieg, SiL voor de rechter. Als gevolg van de occupatieprocessen waren aangrenzende percelen in waarde gedaald omdat het land niet meer gecultiveerd kon worden. Nadat experts ter plekke poolshoogte namen werd SiL door de rechter gedwongen om ook deze percelen op te kopen en financiële compensaties uit te betalen aan Quadvlieg's cliënten.¹⁵ In 1922 verenigden bewoners van Lutterade en Krawinkel zich in de *Bond tot Behartiging der Belangen der Grondeigenaren, vallende in de onteigening Mijn Maurits*. Wegens de onteigeningsprocedures mochten deze landeigenaren

geen veranderingen aanbrengen aan hun percelen. Volgens de leden van de bond resulteerde deze regelgeving in het verval van hun eigendommen. Omdat SiL financiële compensaties beloofde, hadden vele landeigenaren reeds nieuwe grond aangekocht. Hierdoor waren een aantal eigenaren belast met een dubbele hypotheek voor hun oude en nieuwe percelen. In een brief aan SiL stelde de bond dat de onteigeningsprocedures nog veel verdergaande gevolgen meebrachten. Zo zouden huwelijken worden uitgesteld omdat jonge mensen niet mochten bouwen op hun land of zich zelfs geen nieuwe grond konden veroorloven. Daarom verzocht de bond SiL een einde te maken aan de naar eigen zeggen onhoudbare situatie door een minnelijke schikking te treffen.¹⁶⁾

In eerste instantie beloofde SiL dat de onteigeningsprocedures op korte termijn werden afgerond en de landeigenaren snel op de hoogte werden gesteld. In een schriftelijke reactie aan de minister van LNH stelde SiL echter dat deze aantijgingen ernstig overdreven waren: *'Aan-gezien deze bond alleen opgericht kan zijn met het oog op de aanhangige onteigening door de Staats-mijnen en niet anders beoogen kan dan zoo hoog mogelijke grondprijzen en geldelijke schadevergoedingen te bedingen, is deze tegen het belang van den Staat'*.¹⁷⁾ Definitief uitsluitel over de te onteigenen percelen bleef echter uit. Dat er grote onrust heerste onder de inwoners van Lutterade en Krawinkel blijkt uit een brief van juli 1922, waarin de bond SiL nog eenmaal verzoekt om duidelijkheid te verschaffen: *'(...) waardoor wij in de gelegenheid worden gesteld de leden op kalme wijze te onderrichten, daar zij telkens door allerlei verhalen en vertelseltjes, van min of meer officieel doende personen van de wijs worden gebracht en zoo schommelen op hun eigendommen, niet wetende wat er mee te doen'*.¹⁸⁾ De minister van LNH drukte de leden van de bond echter op het hart dat SiL zich aan de wet hield en tot 6 december 1922 de tijd had om te bepalen welke percelen officieel onteigend werden.¹⁹⁾

Ook het wijzigen van de bestaande Geleense infrastructuur stuitte op het nodige verzet. Zo protesteerden de Landbouwbond en het gemeentebestuur tegen SiL's voornemen om de spoorwegovergangen aan de Groenstraat en Geenstraat te sluiten en deze te vervangen door een voetgangersbrug. Het conflict ontstond in 1918 en zou onopgelost blijven tot 1930. Volgens het gemeentebestuur zou het sluiten van de spoorwegovergangen het verkeer tussen beide helften van het dorp ernstig verstoren. De landbouwbond vreesde dat lange reistijden zouden leiden tot ernstige daling van de landbouwgrond omdat boeren een grotere afstand moesten afleggen om hun land te bewerken. Om lange reistijden te voorkomen werd voorgesteld dat één van beide overgangen onaangeroerd bleef of dat een tunnel de voorgestelde voetgangersbrug zou vervangen.²⁰⁾ Verschillende bezwaarzittingen vonden plaats, maar het bereiken van een compromis bleef uit.

Gedurende dit voortslepende conflict vond ook een wisseling van burgemeesters plaats. Felix Smeets (1852-1927) diende van 1902 tot 1920 als burgemeester van Geleen. Smeets werd in 1896 in de gemeenteraad verkozen en ontving op 1 januari 1920 op eigen verzoek eervol ontslag als burgemeester.²¹⁾ Over een opvolger stelde de gemeenteraad: *'Dat het voor 't algemeen belang en voor de goede gang van zaken niet bevorderlijk zou zijn indien een der leden van den Raad tot burgemeester benoemd wordt'*.²²⁾ Bijgevolg werden de Commissaris der Koningin en de Minister van Binnenlandse en Koninklijke zaken geïnformeerd. Ook al wordt in de bronnen niet uitgeweid waarom de raad deze positie innam, lijkt het plausibel dat men het noodzakelijk vond dat de opvolger van Smeets de juiste achtergrond had om Geleen's op handen zijnde industrialisatie in goede banen te leiden.

Frans Damen (1888-1951), voormalig burgemeester van Nederweert, werd op 23 februari 1920 geïnaugureerd als Geleen's nieuwe burgemeester. In zijn welkomstwoord benadrukte wethouder W.H. van Hinsberg dat het dorp aan de vooravond stond van grootschalige industriële en maatschappelijke veranderingen. De nieuwe burgemeester werd ingehuldigd als de sleutelpersoon om zulke uitdagingen het hoofd te bieden. Het tunnelconflict was een voorbeeld van de complexe zaken waarmee de nieuwe burgemeester aan de slag moest. In december 1920 spoorde de gemeenteraad Damen aan om advies in te winnen van de rijksoverheid. Inmiddels had de gemeente haar eisen bijgesteld. Naast een door de staat gesubsidieerde tunnel wenste Geleen ook een voetgangersbrug op de Groenstraat of de Geenstraat.²³⁾

Een mogelijke oplossing voor dit conflict werd bemoeilijkt door plannen om twee tramlijnen van en naar de Staatsmijn Maurits aan te leggen. De gemeente Geleen was namelijk aandeelhouder van de Limburgsche Tramweg Maatschappij (LTM), opgericht in 1921. Niet alle raadsleden stonden volledig achter het lidmaatschap. Raadslid Göbbels vreesde bijvoorbeeld dat de tramlijnen als stimulans zouden werken om inkopen te doen in Sittard. Burgemeester Damen was er echter van overtuigd dat de deelname aan de LTM bevorderlijk was voor Geleen's vooruitgang en welvaart. Volgens Damen zou Geleen weldra het nieuwe centrum van de regio worden. Een aansluiting op het netwerk kon deze ontwikkeling alleen maar faciliteren.²⁴⁾ De bouwplannen van de nieuwe tunnel moesten echter aangepast worden om ook ruimte in te calculeren voor de geplande tramlijnen. Toen bleek dat de tramlijnen naar de Staatsmijnen Emma en Hendrik in de praktijk niet rendabel waren, was SiL niet meer bereid te investeren in de bijkomende kosten voor het aangepaste tunnelontwerp. Uiteindelijk werd het bedrijf alsnog verplicht om een vierde van de kosten voor haar rekening te nemen.²⁵⁾ Na meer dan een decennium aan protest en onderhandelingen werd de Julianatunnel, zonder tramlijnen, officieel geopend in 1931.

In deze periode groeide geleidelijk een nieuwe visie op Geleen als bruisend centrum van de regio. Zo investeerde de pas aangetreden burgemeester Damen in de bouw van een nieuw raadhuis met een strategische ligging te midden van de diverse dorpskernen. Het nieuwe raadhuis werd in 1922 officieel geopend. Door bewoners werd het door architect Jos Cuypers ontworpen gebouw echter spottend de geldschuur in het veld genoemd.²⁶⁾ Zulke negatieve reacties ebden in de volgende jaren echter vlug weg toen er door de toevoeging van een marktplein en nieuwe wegen een echt stadscentrum ontstond.

DE STRIJD OM MAURITSSTAD

Leuzen als '*Gans Gelaen, dat is er taenge*' en '*Gelaen veur os!*' galmden tijdens de protestoptocht van 25 maart 1928 door de Geleense straten. De visie op Geleen als centrum van de regio wankelde door het voorstel van de Gedeputeerde Staten om de gemeenten Geleen en Sittard samen te voegen. Aan deze gebeurtenis ging echter een geschiedenis van eerste stappen naar regionale herindeling en expansiepolitiek vooraf. In 1919 stelde de door de overheid opgerichte *Sociaal-hygiënische Commissie* voor om kleine Limburgse gemeenten samen te voegen. Het hoofddoel van de commissie was het verbeteren van de sociale en hygiënische omstandigheden in de provincie. Daarnaast vreesde de overheid voor meer conflicten als de grote mijnwerkersstaking van 1917 en baarde de steeds rapper groeiende toestroom van internationale arbeiders zorgen.²⁷⁾ De subcommissie *Grenswijziging van Gemeenten in Zuid-Limburg* adviseerde een grootschalige en ingrijpende herindeling van de provincie om de gevolgen van de industrialisatie het hoofd te kunnen bieden. Kleine gemeenten zouden met elkaar fuseren in

themagemeenten. Naast industriële en agrarische gemeenten onderscheidde men gemeenten met een meer ontwikkeld vreemdelingenverkeer. Deze grote gemeenten zouden het beleid en bestuur van de provincie wat betreft sociale, economische en hygiënische omstandigheden aanzienlijk moeten verbeteren. Ook Geleen zou volgens het advies opgeheven worden als gemeente en worden verdeeld tussen de nieuwe en grotere gemeenten Beek en Sittard.²⁸⁾ De gevoelige aard van deze radicale plannen blijkt uit de begeleidende brief van het adviesrapport dat werd gestuurd aan SiL-directeur Willem Frowein: *'Het behoeft niet gezegd te worden tot welke spanning in Zuid-Limburg het bekend worden dezer voorstellen leiden zou'*.²⁹⁾ Het plan is echter nooit tot uitvoering gebracht en de subsidie voor de commissie werd in 1923 opgeheven.

Ook in de gemeente Geleen leefden ideeën om de gemeentegrenzen te wijzigen. In oktober 1924 diende het gemeentebestuur een voorstel bij de Gedeputeerde Staten in om het Geleense territorium uit te breiden. Er werd verzocht om gebieden van de gemeenten Beek, Stein, Sittard en Limbricht bij Geleen te voegen. Daarnaast was men zo vrij om voor te stellen dat Sittard ter compensatie gebieden van de gemeenten Born en Limbricht mocht annexeren, terwijl Beek juist een stuk Geleense grond zou inlijven.

Figuur 1: Kaart met voorgestelde grenswijzigingen opgesteld door de gemeente Geleen (1924). Men stelde voor om de roze (Sittard), donker blauwe (Beek), grijze (Stein) en bruine (Limbricht) gebieden aan Geleen toe te voegen. Het oranje gebied (Born) zou aan Sittard worden gegeven, terwijl het licht blauwe gebied (Geleen) bij Beek zou gaan horen (Bestuursarchief Gemeente Geleen 1921-1988, inventarisnummer 412).

De voorgestelde grenswijzigingen zouden een breed scala aan administratieve en bureau-cratische problemen oplossen. Toekomstige bouwprojecten op het terrein van de wijk Lindeneuvel werden daarnaast bemoeilijkt doordat zes hectaren grond aan de gemeente Sittard toebehoorden. Daarnaast hanteerde de gemeente Geleen een alcoholverordening waarin was bepaald dat in de nabijheid van de mijn geen sterke drank verkocht mocht worden. Deze regelgeving moest excessief drankgebruik onder de lokale mijnwerkers voorkomen. Door de grensverdeling ontstond er echter het gevaar dat vlak over de gemeentegrenzen in de directe nabijheid van de Staatsmijn Maurits toch sterke drank verkocht kon worden.³⁰⁾ Middels een

brief aan de Gedeputeerde Staten steunde SiL Geleen's expansiepolitiek. De aansturing van de Staatsmijn Maurits was er bij gebaat als zoveel mogelijk zaken onder één administratieve en politieke eenheid vielen.

Het Geleense gemeentebestuur wist niet dat de Gedeputeerde Staten ondertussen een nieuw plan voorbereidden om een aantal gemeenten in de Westelijke Mijnstreek te fuseren, om daarmee beter in te kunnen spelen op de gevolgen van de industrialisatie en de sterk groeiende populatie. Het voorstel van om de gemeenten Geleen en Sittard te fuseren kwam in 1928 als een totale verrassing en het gemeentebestuur verzette zich met hand en tand tegen dit voornemen. Zo werd benadrukt dat Geleen prima zelf het belang van de haar gemeenschap kon regelen en zeker geen baat zou hebben bij een samenvoeging. Daarnaast werd het verschil in onderlinge identiteit als bezwaarlijk beschouwd en vreesde het gemeentebestuur dat de Geleense arbeiders het onderspit moesten delven voor de Sittardse middenklasse. Tenslotte voerden beide gemeenten een eigen uitbreidingsagenda, die niet of nauwelijks met elkaar verenigbaar waren. De brief concludeerde dan ook: *'Tegenstrydigheden in plaatselyke belangen zyn moeilyker tot samenwerking te brengen dan tegenstryders op politiek terrein'*.³¹⁾

Figuur 2: Kaart opgesteld door de Gedeputeerde Staten (1928). De noordelijke roodomlijnde gemeente zou ontstaan uit een samenvoeging van Berg, Broeksittard, Geleen, Limbricht, Sittard, Urmond en het noordelijke gebied van Stein. De zuidelijke roodomlijnde gemeente zou ontstaan uit een samenvoeging van Beek, Elsloo en het zuidelijke gebied van Stein (Bestuursarchief Gemeente Geleen 1921-1988, inventarisnummer 412).

Na het bekend worden van het voorstel drong de gemeenteraad bij het college van burgemeester en wethouders aan op een spoedoverleg: '(...) want volgens hunne bescheidene meening zal men zich met hand en tand verzetten, indien sprake zou zijn over de splitsing den gemeente Geleen. Zij zijn overtuigd, dat minstens 95% van de kiesgerechtigde ingezetenen achter hun staan, en vreezende voor't ergste, zoo hebben ondergeteekende raadsleden gedacht dat met eene vergadering niet te lang kan gewacht worden'.³²⁾ Ook de regionale en nationale media waren in de ban van het naderende conflict. Het is opmerkelijk dat het voorstel van de Gedeputeerde Staten door de media veelal verwoord werd als Sittard's poging om Geleen te annexeren. De gemoederen liepen hoog op tijdens de publieke gemeenteraadsvergadering van 14 maart 1928. Massaal waren Geleendenaren naar het raadhuis gekomen nadat zij met bellen waren opgeroepen de spoedvergadering bij te wonen. Al een uur voor aanvang van de vergadering was de publiektribune gevuld en dromden bezorgde Geleendenaren samen in de gangen en trappenhuisen en later op de straat. Volgens het Limburgsch Dagblad werd de vergadering door in totaal 2000 mensen bijgewoond. Uit de reacties van het toegestroomde publiek was duidelijk te concluderen dat het voorstel van de Gedeputeerde Staten een zeer gevoelige snaar had geraakt: 'Het publiek was zeer rumoerig, herhaaldelijk werden de sprekers door luid hoera-geroep of goedkeurend gemompel onderbroken. In de gang was het meermalen zoo'n rumoer van stemmen, dat de sprekers in de zaal niet te verstaan waren. De herhaalde aanmaningen van den burgemeester om stilte en dreigement tot ontruiming konden het publiek niet weerhouden met het gesprokene mee te leven. De zoo plotseling gekomen plannen hadden de gemoederen te zeer verhit'.³³⁾

Ook de raadsleden spraken hun ongenoegen en verbazing uit over de plannen. Raadslid van Hinsberg vermoedde dat Sittard's benarde financiële situatie het achterliggende motief was voor de samenvoeging en dat de Geleense belastingbetalers dit probleem zouden moeten gaan oplossen. Raadslid Swilden riep daarom op tot het organiseren van een protest. Zijn collega Boudewijn was eerder terughoudend en stelde dat er meer informatie wenselijk was omtrent de achtergrond en aard van de plannen. De vergadering werd besloten met het voornemen om de zaak met de Gedeputeerde Staten te bespreken. 'Het rumoer in de gang was geweldig geworden, het publiek drong bijna de zaal in. Met moeite kon de politie het opdringen tegengaan en het duurde geruimen tijd eer de gang en tribune ontruimd waren'.³⁴⁾ De gemoederen liepen steeds hoger op nadat de media rapporteerden dat de nieuwe gemeente Mauritsstad zou worden genoemd.³⁵⁾ Het verzet culmineerde in de organisatie van een protestoptocht op zondag 25 maart 1928. De gemeente verstrekke f 500,- subsidie, onder de voorwaarde dat alle wagens en spandoeken

Figuur 3: Protestoptocht Geleen, 25 maart 1928. Wagen Raadhuisbuurt (Archief De Domijnen, beeldbank).

vooraf gecontroleerd werden om te kunnen voldoen aan burgemeester Damen's verzoek om op een waardige wijze het ongenoegen te uiten. Een kilometerlange stoet van een veertigtal wagens, groepen en muziekkorpsen trok door Geleen. De groepen toonden en zongen satirische protestleuzen. De wagen van de Raadhuisbuurt verbeeldde bijvoorbeeld een jonge Geleense maagd die resoluut het annexatie huwelijksvoorstel van een oude Sittardse man afwijst.

Ook de mijnindustrie werd bezongen in een aantal anti-annexatieliederen: *'En onze mooie Maurits. Dat is een wereldmijn. Die zal, zoo lang we leven, van onze gemeente zijn'*.³⁶⁾ Het is opmerkelijk dat er daarna weinig meer werd vernomen van de voorgestelde herindeling. De plannen leken een stille dood te zijn gestorven en er werd zelfs gefluisterd dat een prominente nationale politicus dit bevestigd had.³⁷⁾

DE GEBOORTE VAN DE WAERELDSJTAD

De komst van de Staatsmijn Maurits resulteerde in het ontstaan van een heterogene gemeenschap. Het is opmerkelijk dat het Geleense protest voornamelijk gericht was op concurrerende buurman Sittard. Ondanks de grote verscheidenheid van internationale en religieuze achtergronden lijken er namelijk geen noemenswaardige conflicten te hebben plaatsgevonden in deze periode.

Zoals blijkt uit de navolgende tabel is de Geleense populatie in de periode 1902-1939 bijna verzesvoudigd. De cijfers laten tevens zien dat de populatie het sterkst groeide tussen 1915 en 1930: de constructiejaren en de eerste exploitatiejaren van de Maurits. De bevolkingsaantallen namen nog steeds toe in de jaren '30, maar de groei was minder explosief dan in de voorafgaande periode. Eén van de oorzaken van deze trend is de wereldwijde beurskrach van 1929 waar ook de Limburgse mijnindustrie in de jaren '30 onder leed. SiL was genooddaakt om haar personeelsbeleid te wijzigen. Nieuwe arbeiders werden niet meer aangenomen en internationale krachten werden veelal ontslagen om de lokale mijnwerkersgezinnen zoveel mogelijk te sparen.

Jaar	Populatie	Toename/afname
1902	2742	-
1905	2665	-2.81%
1910	3033	13.81%
1915	3375	11.28%
1920	4610	36.59%
1925	6557	42.23%
1930	12435	89.64%
1935	14289	14.91%
1939	15762	10.31%

Tabel 1: Populatiegroei Geleen 1902-1939 (Bestuursarchief Gemeente Geleen, Jaarverslagen 1902-1939)

Voordat SiL haar vierde Staatsmijn in Geleen projecteerde, bestond het kleine dorp enkel uit katholieken.³⁸⁾ Deze homogene compositie van de bevolking was in deze periode niet vreemd. In 1900 was slechts 1.87% van de inwoners van de Westelijke Mijnstreek niet katho-

liek.³⁹⁾ De start van de constructie van de mijn leidde niet alleen tot een populatie-explosie, maar was ook de start van een andere demografische trend: de toenemende heterogeniteit van de bevolking. Vele SiL ingenieurs brachten hun gezin mee uit de noordelijke provincies, waar het overgrote deel van de bevolking tot één der protestantse kerkgemeenschappen behoorde. Ook de toestroom van internationale arbeiders bracht diverse religieuze stromingen naar Geleen. In 1930 was het percentage niet-katholieken in deze regio (6.1%) lang niet zo hoog als in de Oostelijke Mijnstreek waar 11.3% van de bevolking niet tot de katholieke kerk behoorde.⁴⁰⁾ Remigius Dieteren plaatst echter een kritische kanttekening bij zulke cijfers. Vele niet-katholieken leefden namelijk in de grotere plaatsen en niet in de kleine, veelal agrarische dorpen. Dat Geleen in 1930 al een stedelijk en industrieel karakter had blijkt uit het feit dat in 1930 14.17% van de Geleendenaren niet katholiek was. Ter vergelijking bestond de Sittardse populatie slechts uit 8.11% niet-katholieken.⁴¹⁾ Zoals blijkt uit onderstaande tabel heeft SiL een substantieel aantal protestanten naar de Westelijke Mijnstreek gebracht. Bijgevolg verleende het bedrijf dan ook subsidies aan protestants onderwijs en kerken.

	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936
Rooms-katholiek	9044	10070	10751	11515	11691	12133	12386	12168	12785
Tot. protestanten	1285	1626	866	1375	1596	1667	1627	1695	1403

Tabel 2: Verdeling Rooms-katholieken en protestanten in Geleen van 1928 tot 1936 (Bestuursarchief Gemeente Geleen, Jaarverslagen 1928-1936)

De gigantische populatiestijging ging gepaard met een grote toename van het aantal sociaal-culturele faciliteiten en de uitbreiding van de bestaande sociale infrastructuur. Het Geleense verenigingsleven floreerde door de vestiging van de Maurits mijn. Door de gemeente, SiL en de katholieke kerk werd hevig geïnvesteerd in het lokale verenigingsleven. Een groot aantal verenigingen werd toegevoegd aan het al bestaande Geleense culturele landschap van muziekverenigingen en een voetbalclub. De organisatie van het sociaal-culturele leven was een belangrijk instrument om de arbeiders te disciplineren. Een groot scala aan verenigingen en activiteiten moest arbeiders weerhouden van gevaren zoals alcoholmisbruik, criminaliteit, onzedelijk gedrag en socialisme. Daarnaast bevorderde het verenigingsleven de gemeenschapszin waardoor het risico op verzuim sterk verminderde. Mijnwerkers en beambten hadden daarnaast de mogelijkheid om lid te worden van de voetbalclub en het muziekkorps van de Maurits. Deze clubs namen vaak deel aan regionale en nationale competities en verhoogden daarmee het prestige van de mijn. De arbeidersdisciplinerende werkdag werd daarnaast gewaarborgd door de opzichters en maatschappelijk werkers van de woningverenigingen Ons Limburg en Thuis Best. Zo werden vrouwen bijgestaan met advies betreffende de huishouding en het opvoeden van de kinderen. De maatschappelijk werkers schreven maandelijkse rapporten over het wel en wee van de bewoners en waren alert op ongewenst en onzedelijk gedrag. De sociale controle werd vergroot doordat een aantal nieuwe buurten gebouwd werden volgens het Engelse tuindorpmodel. De kolonie Lindenheuvel is illustratief voor deze ontwikkeling. In overeenstemming met het tuindorpmodel werd deze buurt gebouwd rondom de kerk en de markt. Daarnaast moesten de groene perken, grote tuinen en door bomen omzoomde lanen de idyllische elementen van het rurale leven representeren. Deze karakteristieken van het tuindorpmodel worden benadrukt in een tekstuele tour van Lindenheuvel: *'Bewondert U de nieuwbouw, alle ééngesinswoningen, omgeven door fraaie gazons en bloemperken, alles even ruim, even rustig, even mooi. (...) Kerken en scholen, een sportpark, ontspanningshuis, moderne winkels en café's hebben hun eigen*

plaats in dit landelijke milieu'.⁴²⁾ In hun vrije tijd waren arbeiders veelal bezig met het onderhouden van de tuin, moestuin of op kleine schaal het houden van dieren (waaronder de duivensport). Een mooi onderhouden tuin en moestuin droegen veelal bij aan de goede reputatie van een gezin.

De vestiging van de mijnindustrie droeg bij aan het geleidelijk ontstaan van een scherpe man-vrouw rolverdeling. Het huishouden, de opvoeding en veelal de financiën behoorden tot het domein der vrouwen. De kost werd bijna uitsluitend verdiend door mannen, die veelal zware en gevaarlijke ondergrondse arbeid verrichtten.⁴³⁾ Deze scheiding der domeinen werd vlak na de opening van de Maurits ook zichtbaar in het Geleense onderwijslandschap. De R.K. Huishoud-Vakschool opende in 1929 haar deuren. Jonge meisjes werden onderricht in koken, naaien, domestieke taken, talen, rekenen, algemene natuurwetenschappen en catechese. Daarnaast organiseerde de Huishoud-Vakschool ook cursussen voor vrouwen die de schoolgaande leeftijd al gepasseerd hadden. Ook de Staatsmijn Maurits droeg bij aan het lokale onderwijs. Jongens vanaf veertien jaar hadden de mogelijkheid om als voorbereiding op een ondergrondse loopbaan de Leesjongensopleiding te volgen. De mijnwerkers in de dop maakten aardig wat uren aan de leesband waar zij stenen en hout uit de toestroom van gedolven steenkool sorteerden. Voor het verrichten van deze taak ontvingen zij een kleine vergoeding. Daarnaast werden de leesjongens onderwezen in de theorie en praktijk van de ondergrondse arbeid, zoals het hanteren van mechanische instrumenten en diverse gereedschappen. Het curriculum werd aangevuld met wiskunde, catechese, sport en handvaardigheid.

Men mag terecht concluderen dat de mijnindustrie een grote impact had op de organisatie van het sociaal-culturele leven in Geleen. De toenemende afhankelijkheid van Geleen van de mijnindustrie werd duidelijk tijdens de jaren na de beurskrach van 1929. Aanvankelijk leek de wereldwijde economische crisis Geleen niet hard te treffen. Zo stelde het gemeenteverslag van 1930: *'Aangezien de gang van zaken voor een groot deel afhankelijk is van de welvaart van het Maurits-complex, openbaarden zich voor deze gemeente in het algemeen niet directe ernstige gevolgen van de crisis. Indirect wordt de crisis door de nijverheid echter wel gevoeld'*.⁴⁴⁾ In het volgende jaar kon de productie van de Maurits nog op peil worden gehouden, maar werden geen nieuwe arbeiders meer aangenomen. Echter nam de werkloosheid onder bouwlieden toe wegens de afronding van de bouwwerkzaamheden aan de Julianatunnel in Lutterade in 1931 en het uitstel van de bouw van nieuwe woningen.⁴⁵⁾ Tevens kelderden de afzetprijzen van de lokale gewassen. De Maurits mijn veroorzaakte geregeld stofplagen, waar vooral de agrarische sector onder leed. Op fruitveilingen werd het Geleense fruit zelfs 'Maurits fruit' genoemd en werd als kwalitatief minderwaardig bestempeld.⁴⁶⁾ In 1933 heeft de crisis ook de gehele gemeente Geleen op haar grondvesten laten schudden. De inkomsten van diverse bevolkingsgroepen liepen steeds verder terug, waardoor belastingen met de nodige vertraging werden betaald. De gemeentelijke financiën gingen gebukt onder de stijgende ondersteuningslasten voor de steeds groter wordende groep werklozen. Het gemeentelijke jaarverslag constateert op sombere toon: *'De catastrofe zal niet te overzien zijn als onverhoopt ook in het mijnbedrijf massa-ontslagen zouden volgen'*.⁴⁷⁾ De geanticipeerde catastrofe bleef echter uit doordat de cokes productie en het stikstofbindingbedrijf van de Staatsmijn Maurits in 1934 werden uitgebreid.⁴⁸⁾ Vanaf 1937 herstelde de Geleense economie weer gestaag. De lonen en werkgelegenheid in de mijnindustrie stegen en bijgevolg werd er minder aanspraak gemaakt op de gemeentelijke ondersteuning.

CONCLUSIE

Zowel Geleen's transitie als de verhouding tussen het gemeentebestuur en SiL werden gekenmerkt door opeenvolgende perioden van verzet, trots en wederzijdse afhankelijkheid. Tegengestelde belangen gedurende de constructiejaren van de Staatsmijn Maurits vormden aanvankelijk een bron van conflict tussen Geleen en SiL. Voor SiL was het in deze eerste jaren vooral zaak om het Staatsmijnmodel zo vlug en efficiënt mogelijk uit te rollen in een nieuwe regio. De ingrijpende wijzigingen in de infrastructuur en compositie van het agrarische Geleen stuitten echter op het nodige protest. Het gemeentebestuur van Geleen was in eerste instantie voornamelijk gericht op het beschermen van de agrarische beroepsbevolking en de lokale infrastructuur. Naarmate de operationalisering van de mijn dichterbij kwam, nam het gemeentebestuur een meer progressieve houding aan. Een nieuwe visie van Geleen als bruisend hart van de regio werd een nieuw motief in het nemen van bestuurlijke beslissingen. In deze periode werden de eerste stappen gezet tot het aanleggen van een stadscentrum en het uitbreiden van de gemeentegrenzen. Een voorstel van de Gedeputeerde Staten om onder andere de gemeenten Geleen en Sittard samen te voegen bracht de Geleen-centrische visie in het geding. De massale protestoptocht tegen de geplande 'annexatie door Sittard' manifesteerde Geleen's identiteit als vitale mijnstad. Een identiteit die men niet wenste te delen met het naburige Sittard. Van deze vijandige houding is echter weinig te merken als het gaat om de toenemende heterogene bevolkingssamenstelling. Het disciplineren van de beroepsbevolking door middel van scholing en actieve deelname aan het verenigingsleven vormde tevens een punt voor consolidatie tussen het Geleense gemeentebestuur en SiL. De impact van de mijnindustrie op de welvaart en het welzijn van Geleen werd duidelijk tijdens de wereldwijde financiële crisis in de jaren '30.

In slechts zevenendertig jaar tijd transformeerde Geleen van een klein agrarisch dorp, naar een bruisende mijnstad. Deze tumultueuze transitie heeft Geleen de grondslagen van verschillende facetten van haar huidige identiteit gegeven. Zo wordt de stad nog steeds trots herinnerd als de plek waar eens de grootste tweeschachten mijn van de wereld was gevestigd. Met recht mag men Geleen nog steeds een wereldstad noemen.

Noten

1. L. Muijers, *Reducing honest citizens to mine slaves: The contested transition of the Western Limburg Mining Area (1902-1939)* (Maastricht 2015).
2. K., 'Geleen', in: *Tijdschrift Heemkundevereniging Geleen* 21 deel 1 (2000) 15.
3. Archief De Domijnen, 130 Bestuursarchief Geleen periode 1706-1921, inventarisnummer 71-92, doosnummer 10, Jaarverslag 1903.
4. Volkstelling 1899. Geraadpleegd op 23 mei 2015 op: <http://statline.cbs.nl/Statweb/publication/?DM=SLNL&PA=7377vt&D1=0,67-163&D2=0&D3=0,386&HDR=T&STB=G1,G2&VW=T>
5. Archief De Domijnen, 131 Bestuursarchief Geleen periode 1922-1988 inventarisnummer 257-272 doosnummer 9, Jaarverslag 1939.
6. Archief De Domijnen, 131 Bestuursarchief Geleen periode 1922-1988 inventarisnummer 257-272 doosnummer 9, appendix Jaarverslag 1935, p.VI.
7. Archief De Domijnen, 130 Bestuursarchief Gemeente Geleen (1706) 1800-1921, inventarisnummer 11, gemeenteraadsnotulen, 16 maart 1901.
8. Archief De Domijnen, 130 Bestuursarchief Gemeente Geleen (1706-1921), inventarisnummer 35, Kopieboek Verzonden Stukken 1907-1913, brief gemeente Geleen aan gemeente Maastricht, 14 maart 1908.
9. Archief De Domijnen, 130 Bestuursarchief Gemeente Geleen (1706-1921), inventarisnummer 35, Kopieboek Verzonden Stukken 1907-1913, brief gemeente Geleen aan gemeente Maastricht, 14 maart 1908.
10. S. Langeweg, 'De geografische spreiding van de mijnwerkersbevolking', in: A. Knotter (red.), *Mijnwerkers in Limburg. Een sociale geschiedenis* (Nijmegen 2012) 108.

11. Regionaal Historisch Centrum Limburg (RHCL), 17.26-25A DSM bedrijfsarchieven: grondbeheer, inventarisnummer 84, brief SiL aan minister LNH, 6 september 1913.
12. RHCL, 17.26-25A DSM bedrijfsarchieven: grondbeheer, inventarisnummer 84, contract DSM and NV Tijdig.
13. RHCL, 17.26-25A DSM bedrijfsarchieven: grondbeheer, inventarisnummer 84, uitnodiging bijeenkomst van N.V. Tijdig aan grondeigenaren nabij 'de Kluis', 1 december 1913.
14. RHCL, 17.26-25A DSM bedrijfsarchieven: grondbeheer, inventarisnummer 84, brief SiL aan minister LNH, 27 november 1914.
15. RHCL, 17.26-25A DSM bedrijfsarchieven: grondbeheer, inventarisnummer 89, correspondentie vonnis 30 juni 1921.
16. RHCL, 17.26-25A DSM bedrijfsarchieven: grondbeheer, inventarisnummer 94, brief van de Bond aan SiL, ongedateerd, ontvangen door SiL op 28 februari 1922
17. RHCL, 17.26-25A DSM bedrijfsarchieven: grondbeheer, inventarisnummer 94, brief van SiL aan de minister van LNH, 27 januari 1922.
18. RHCL, 17.26-25A DSM bedrijfsarchieven: grondbeheer, inventarisnummer 94, brief van de Bond aan SiL, 23 juli 1922.
19. RHCL, 17.26-25A DSM bedrijfsarchieven: grondbeheer, inventarisnummer 94, brief van minister LNH aan de Bond, 2 december 1922.
20. Archief De Domijnen, 130 Bestuursarchief Gemeente Geleen (1706) 1800-1921 inventarisnummer 1320, Proces Verbaal Gemeente Geleen, 14 februari 1918.
21. A. Schrijnemakers, *Geleen van dorp tot Mauritsstad* (Geleen 1951).
22. Archief De Domijnen, 130 Bestuursarchief Geleen 1706-1921, inventarisnummer 12, gemeenteraadsnotulen, 30 december 1919.
23. Archief De Domijnen, 130 Bestuursarchief Gemeente Geleen (1706) 1800-1921, inventarisnummer 12, gemeenteraadsnotulen, 5 februari 1920.
24. Archief De Domijnen, 130 Bestuursarchief Gemeente Geleen (1706) 1800-1921, inventarisnummer 13, gemeenteraadsnotulen, 5 juni 1920.
25. RHCL, 17.26-01A DSM bedrijfsarchieven: bouwkunde, inventarisnummer 370, bespreking Lutterade 24 februari 1928.
26. P. Schulpens e.a., *Gemeente Geleen 1815-2000* (Sittard-Geleen 2002) 34.
27. H. van der Cammen & L. Klerk, *Ruimtelijke ordening* (Wijk bij Duurstede 1993).
28. RHCL, 17.26-24A DSM bedrijfsarchieven: industrialisatie, Rapport betreffende samenvoeging van kleine gemeenten in de mijnstreek.
29. RHCL, 17.26-24A DSM bedrijfsarchieven: industrialisatie, brief Secretariaat van de Commissie tot Onderzoek naar de Sociaal-Hygiënische Toestanden in Zuid-Limburg aan SiL-directeur Willem Frowein, 24 oktober 1919.
30. Archief De Domijnen, 131 Bestuursarchief Gemeente Geleen 1921-1988, inventarisnummer 412, brief gemeente Geleen aan Gedeputeerde Staten, 15 oktober 1924.
31. Archief De Domijnen, 131 Bestuursarchief Gemeente Geleen 1921-1988, inventarisnummer 412, Gronden waarop moet berusten een afwykende houding t.o. der vereniging der gemeenten Geleen Sittard, ongedateerd.
32. Archief De Domijnen, 131 Bestuursarchief Gemeente Geleen 1921-1988, inventarisnummer 412, brief van de gemeenteraad aan burgemeester Damen, 10 maart 1928.
33. 'Samenvoeging van Gemeenten. Gemeenteraad van Geleen', in: *Limburgsch Dagblad*, 15 maart 1928.
34. 'Samenvoeging van Gemeenten. Gemeenteraad van Geleen', in: *Limburgsch Dagblad*, 15 maart 1928.
35. 'De Monster-Annexatie Rondom Sittard', in: *Limburger Koerier*, 17 maart 1928.
36. Archief De Domijnen, 131 Bestuursarchief Gemeente Geleen 1921-1988, inventarisnummer 412, protestlied van Frans Jacobs.
37. 'Samenvoeging van gemeenten rond de Stm. Maurits. Blijf het bij plannen? Een spoedige beslissing gewenst', in: *Limburger Koerier*, april 1929.
38. Volkstelling 1899. Geraadpleegd op 23 mei 2015 op: <http://statline.cbs.nl/Statweb/publication/?DM=SLNL&PA=7377vt&D1=0,67-163&D2=0&D3=0,386&HDR=T&STB=G1,G2&VW=T>
39. R. Dieteren, *Veertig jaren arbeiderswoningen in Limburg. Ons Limburg 1911-1951* (Heerlen 1951), 26.
40. R. Dieteren, *Veertig jaren arbeiderswoningen in Limburg. Ons Limburg 1911-1951* (Heerlen 1951), 26.
41. R. Dieteren, *Veertig jaren arbeiderswoningen in Limburg. Ons Limburg 1911-1951* (Heerlen 1951), 26.
42. M. Kemp (red.), *Mijn en spoor in goud. Jubileum-uitgave* (Maastricht 1952) 387-388.
43. W. Rutten, 'Het thuisfront van de mijnwerker', in A. Knotter (red.), *Mijnwerkers in Limburg. Een sociale geschiedenis* (Nijmegen 2012), 389.
44. Archief De Domijnen, 131 Bestuursarchief Geleen periode 1922-1988 Inventarisnummer 257-272 Doosnummer 8, Jaarverslag 1930, p. 57.
45. Archief De Domijnen, 131 Bestuursarchief Geleen periode 1922-1988 Inventarisnummer 257-272 Doosnummer 8, Jaarverslag 1931, p. 60.
46. Archief De Domijnen, 131 Bestuursarchief Geleen periode 1922-1988 Inventarisnummer 257-272 Doosnummer 8, Jaarverslag 1931, p. 61.
47. Archief De Domijnen, 131 Bestuursarchief Geleen periode 1922-1988 Inventarisnummer 257-272 Doosnummer 8, Jaarverslag 1933, p. 74.
48. Archief De Domijnen, 131 Bestuursarchief Geleen periode 1922-1988 Inventarisnummer 257-272 Doosnummer 8, Jaarverslag 1934, p. 68.